
Reflexions sobre el títol del Lazarillo de Tormes

Autor:

Data de publicació: 24-09-2006

Arran de les darreres notícies i comentaris que ha publicat la FEHC sobre "El Lazarillo de Tormes", he cercar la paraula "lazarillo" i semblants (al DRAE), i els seus corresponents en català (a diferents diccionaris). A la vista de les aparicions a l'obra d'aquestes paraules, el resultat és inicialment un embolic de proporcions considerables la solució del qual, si més no, augmenta la sospita que aquesta obra va ser escrita en català.

ALGUNES REFLEXIONS SOBRE EL NOM I EL TÍTOL DEL "LAZARILLO DE TORMES"

Arran de les darreres notícies i comentaris que ha publicat la FEHC sobre "El Lazarillo de Tormes", he cercar la paraula "lazarillo" i semblants (al DRAE), i els seus corresponents en català (a diferents diccionaris). A la vista de les aparicions a l'obra d'aquestes paraules, el resultat és inicialment un embolic de proporcions considerables la solució del qual, si més no, augmenta la sospita que aquesta obra va ser escrita en català.

Potser aquestes reflexions serveixen com a pista que algun filòleg podrà seguir més ràpidament que no un profà en la matèria com jo, per exemple en la qüestió de les diferents acepcions de les paraules que hom pot trobar als diferents diccionaris. Però d'entrada ja demostren que qualsevol que tingui ganes de mirar, pot veure coses estranyes en la tesi oficial que ens ha arribat fins avui.

Si cerquem "lazarillo" i "lázar" al DRAE, trobem això:

lazarillo.

(Del dim. de Lázar, protagonista de la novela Lazarillo de Tormes, que siendo adolescente servía de guía a un ciego).

1. m. Muchacho que guía y dirige a un ciego.
2. m. Persona o animal que guía o acompaña a otra necesitada de ayuda.

lázaró.

(De Lázaró, el mendigo de la parábola evangélica de San Lucas, XVI).

1. adj. ant. lazarino. Era u. t. c. s. U. en Venezuela.

2. m. Pobre andrajoso.

estar hecho un ~.

1. fr. Estar cubierto de llagas.

Igualment existeixen les formes "lazarino" i "lazaroso":

lazarino, na.

(De lázaró). 1. adj. Que padece el mal de San Lázaró. U. t. c. s.

lazaroso, sa.

(De lázaró). 1. adj. lazarino. U. t. c. s.

En poques paraules, segons es desprèn d'aquest diccionari, la paraula "lazarillo" com a tal agafa cos precisament amb el "Lazarillo de Tormes", a banda de l'evident i simple diminutiu de "lázaró". Cal notar que es repeteix el mateix patró que amb moltes catalanades i males traduccions del Quixot en què, segons el DRAE, la paraula en qüestió apareix precisament amb el propi Quixot.

Bé, el primer que hom pensa és que l'autor (o el traductor, o el censor) va fer servir l'accepció de "pobre andrajoso" del mot "lázaró", i en forma diminutiva per la joventut del personatge. És a dir, que era un "lázaró" jove. Fins aquí tot "sembla" correcte. Immediatament a continuació es presenten, però, dues qüestions damunt la taula: 1) si l'original era escrit en català, com tots els indicis apuntats fins ara suggereixen, quin podia haver-ne estat el títol?; i 2) com és que només apareix 1 sola vegada la paraula "lazarillo" a tota l'obra, a banda del títol?

Sobre la primera qüestió, el primer que se'ns pot acudir és examinar a diferents diccionaris els significats dels corresponents en català a aquestes paraules.

LLÀTZER

- Segons el GREC:

[1329; del nom d'un pobre d'una paràbola de l'Evangeli de Lluc (16, 19-31), anomenat Llàtzer, que apareix tot nafrat en contrast amb un ric finament vestit i fartaner; les nafres del pobre han pogut originar connotacions populars del nom amb la lepra i els leprosos] m

1.- Persona en estat molt lamentable, nafrada, esparracada, etc. Ha sortit de la baralla fet un sant llàtzer.

2.- pobre llàtzer - Infeliç, pobre home. Ha vingut aquell pobre llàtzer demanant per tu.

- Segons el DIEC:

m. Persona en estat molt lamentable, plena de cops, de nafres, etc. Va tornar de l'excursió fet un sant llàtzer. | HIPERB. Persona tota estripada, tacada. || pobre llàtzer Infeliç, pobre home. Vaig veure aquell pobre llàtzer passejant sol.

- Segons l'Alcover-Moll:

1. Nom propi d'home, especialment d'un pobre leprós citat en l'Antic Testament i d'un personatge evangèlic ressuscitat miraculosament per Jesucrist; cast. Lázaro. En lo dia de la festa del benaventurat Sent Làtzer, doc. a. 1329 (Col. Bof. xl, 106). El diumenge de Llàtzer: el diumenge anterior al de Passió. Açò fou entorn del digmenge de Llàtzer, Jaume I, Cròn. 121. Mal de Sant Llàtzer: elefantíasi.

|| 2. Un pobre Llàtzer: un infeliç, un pobre home (Barc.).

|| 3. Com un Llàtzer o un Sant Llàtzer, o fet un Llàtzer: en estat molt lamentable, sobretot ple de ferides o contusions. Es pobre atlot va romandre fet un llatze, Roq. 32. M'ha posada sa cara com un llatze, Alcover Rond. i, 70.

LLATZERET

Per una banda:

- GREC: [1588; encreuament de Natzalet, ciutat palestinenca, nom dels asils de leprosos en memòria de la casa acollidora de Jesús, i Llàtzer, pels qui patien el mal de sant Llàtzer o lepra (v.

llàtzer]] m MED Establiment situat en un port o en llocs fronterers, on són sotmesos a revisió i a observació les persones o mercaderies que arriben d'un país amb epidèmia o amb malalties endèmiques.

- DIEC: m. Establiment situat en un port o en llocs fronterers, on són sotmesos a revisió i a observació les persones o les mercaderies que arriben d'un país amb epidèmia o amb malalties endèmiques.

- Alcover-Moll: m. Edifici fora de poblat destinat a fer-hi quarantena les persones procedents de llocs infestats de malaltia contagiosa; cast. lazareto. Quant se porterà y passará alcun malat al tancat y lazeret, doc. a. 1588 (Arch. Glott. It., ix, 294). Etim.: a primera vista sembla derivat de Llàtzer, i realment aquest nom deu haver influït en la forma del cat. llatzeret i del cast. lazareto; però és més probable que el vertader origen sia el topònim Nazaret (com admet Nyrop Gramm. Franç.), cosa que s'explica, entre altres raons, per aquest passatge de Pompeo Molmenti: «La Repubblica aveva fin dal 1423 trasformata l'isola di Santa Maria di Nazaret, dove sorgevano una chiesa e un ospizio per i pellegrini, in un ricetto di persone e di merci infetti da morbi contagiosi» (cf. Rom., xlviii, 459). A València, vora el Grau, hi ha una barriada anomenada Natzaret, que antigament era el llatzeret del port, la qual cosa sembla confirmar l'etimologia darrerament indicada.

I per altra banda, tindria l'accepció evident com a simple diminutiu de Llàtzer.

LLATZERÓS, -OSA

- GREC: [de llàtzer] adj PAT Llatzerat.

- DIEC: adj. Llatzerat.

- Alcover-Moll: adj. Leprós; atacat del mal de Sant Llàtzer.

LLATZERÍ, -INA

- GREC: [de llàtzer] adj PAT Llatzerat.

- DIEC: adj. Que pateix el mal de Sant Llàtzer.

- Alcover-Moll: adj. Malalt de llebrosia, segons Aguiló Dicc. (sense indicació de procedència). a)

Adjectiu que s'aplica als animals que estan atacats pels cucs cestodis.

- GREC: [de llàtzer] adj 1 ant Afligit, ple de mals, desgraciat. 2 PAT Que pateix el mal de sant

Llàtzer.

- DIEC: adj. Afligit, ple de mals, desgraciat. | Que pateix el mal de Sant Llàtzer.

- Alcover-Moll: adj. ant. Afligit, ple de mals; cast. LACERADO. Del seu nom [de St. Llàtzer] los plagats e afligits porten nom de llatzerats, Cartoxà III, 55 vo (ap. Aguiló Dicc.). (L'accepció «que pateix el mal de sant Llàtzer», que trobem en el Diccionari Fabra, és segurament efecte d'una mala interpretació del text citat per Aguiló).

NOTA: Cal aclarir que també existeixen en català les formes LACERAR i LACERAT, -ADA, però tot i tenir el mateix origen en el llatí LACERARE, es fan servir com a sinònim d'estripar o estripar, -ada, i en concret sobretot referint-se als teixits animals o vegetals (p. ex.: la carn).

Finalment, si cerquem al DRAE les formes castellanes LACERADO i LACERAR:

lacerado, da.

(Del part. de lacerar). 1. adj. Infeliz, desdichado. 2. adj. p. us. Que padece el mal de San Lázaro. U.

t. c. s. 3. adj. ant. Mezquino, miserable, roñoso. Era u. t. c. s.

lacerar.

(Del lat. lacerare). 1. tr. Lastimar, golpear, magullar, herir. U. t. c. prnl. 2. tr. afligir (? causar tristeza). 3. tr. Dañar, vulnerar. Lacerar la honra, la reputación. 4. tr. ant. Penar, pagar un delito. 5. tr. ant. Perjudicar a alguien, malquistarlo con otra persona. 6. intr. Padecer, pasar trabajos. 7. intr. ant. Escasear, ahorrar, gastar poco.

Ara consultem les aparicions al llarg de l'obra de les formes castellanes “lacerar”, “lacerado”

“Lázaro” i “Lazarillo”, i ens trobem amb el següent:

- “lacerar”: 0 vegades

- “lacerado”: 5 vegades / “lacerada”: 0 vegades

- “Lázaro”: 33 vegades

- “Lazarillo”: només 2 vegades, una d'elles al títol i l'altra en aquest conegut fragment:

Yo fui por el vino, con el cual no tardé en despachar la longaniza, y cuando vine

halle al pecador del ciego que tenía entre dos rebanadas apretado el nabo, al cual
aun no había conocido por no lo haber tentado con la mano. Como tomase las
rebanadas y mordiese en ellas pensando también llevar parte de la longaniza,
hallose en frío con el frío nabo. Alterose y dijo:

“¿Que es esto, Lazarillo?”

“¡Lacerado de mí! -dije yo-. ¿Si queréis a mí echar algo? ¿Yo no vengo de traer el
vino? Alguno estaba ahí, y por burlar haría esto.”

“No, no -dijo él-, que yo no he dejado el asador de la mano; no es posible “

Yo torné a jurar y perjurar que estaba libre de aquel truco y cambio; mas poco me
aprovechó, pues a las astucias del maldito ciego nada se le escondía.

No entraré ara a valorar les possibles catalanades del text per mala traducció (“alguno” i no
“alguien”, per “algú”; “como tomase”; “echar algo”, per “tirar en cara”; “torné a”; etc.). Ara ens
interessa en particular l'única aparició de la forma “Lazarillo” a banda del títol, que curiosament ve
acompanyada immediatament per la forma “lacerado”.

El propi Francisco Rico, en un intent per explicar aquest fet estrany, diu en un article seu:

“Tenemos la certeza de que el texto no respondía siempre fielmente a la voluntad de quien
lo compusiera, y ese título, en concreto, sin duda le era ajeno (entre otras razones, porque
al lacerado protagonista se le llama “Lazarillo” sólo una vez en todo el relato, y sólo
por hacer un chiste, mientras él insiste en que su nombre no es otro que “Lázaro de
Tormes”).”

En Rico ens parla, doncs, del “lacerado protagonista” i que l'autor fa servir la forma “Lazarillo”
simplement “sólo por hacer un chiste”. Quin seria aquest acudit? En castellà, la veritat és que el
joc de paraules és bastant pobre i fins i tot pot passar desapercebut. En Jordi Bilbeny m'ha fet notar
que precisament en Rico cita aquest mateix fragment com a paronomàsia, que és aquell joc de
paraules en què s'oposen dos mots que només es diferencien en algun fonema, o en què és usat

el mateix mot en dos sentits diferents. Però així doncs, segons en Rico, hem de fer un acte de fe i creure sense immutar-nos que el suposat acudit o paronomàsia, en castellà, és l'oposició dels mots "Lazarillo" i "Lacerado". Això en castellà és molt més que un canvi d'un fonema, és una paraula tan diferent que la paronomàsia no funciona gaire, per no dir gens en absolut. En canvi, en català, com hauria estat el joc de paraules? Doncs literalment així: "Què és açò, Llatzeret?" "Llatzerat de mi! (...)". És a dir, una paronomàsia ben visible i en tota regla, que funciona perfectament en català en oposar, ara sí, dos mots que, oh sorpresa!, es diferencien només en UN sol fonema (Llatzeret-Llatzerat).

Un cop aclarit ja aquest passatge de l'obra, doncs, tornem a la qüestió del títol. De fet, de les 33 aparicions de "Lázaro" a l'obra, només en 3 llocs es tracta de la forma "Lázaro de Tormes", una al primer capítol, i dues més a la penúltima pàgina, és a dir, justament a la presentació i al final. A la resta és anomenat simplement "Lázaro". En canvi, el suposat títol original ens arriba com "La vida de Lazarillo de Tormes, y de sus fortunas y adversidades". Una mica estrany, tot plegat, i certament la forma "Lazarillo" fa pudor a un canvi per part del censor-traductor. Recordem que fins i tot el mateix Rico ens diu que el títol no pot ser de cap manera l'original que devia tenir l'obra, justament per aquest motiu. És a dir, per a ell la forma "Lazarillo" no podia ser la que hi havia al títol original.

Com ja ha comentat en Jordi Bilbeny, el topònim Tormes podria ser simplement un intent de fer encaixar com fos aquesta obra a Castella, modificant el possible topònim original "Tormos", nom del poble de la comarca de la Marina Alta que lligaria amb altres topònims originalment catalans que apareixen al llarg de l'obra (Sagra, la Solana, València, etc.). Suposant certa aquesta hipòtesi, al meu parer el fet que "Tormes" aparegui al títol hauria estat causat perquè el censor necessitava que hi fos. Potser, perquè al títol original en català també hi apareixia ja el topònim "Tormos" i quan es va fer la traducció el títol original ja hauria circulat massa per a ser simplement ignorat. Tot això lliga perfectament amb el fet que s'esmenti aquesta forma completa "Lázaro de Tormes" (originalment seria "Llätzer de Tormos" doncs), justament i només al principi i al final del llibre, en altres paraules, com a obertura i tancament solemnes de les aventures del personatge. I de rebot, a causa de tot això, hauria hagut de manipular la introducció de l'obra ficant-hi amb calçador el seu suposat naixement al riu Tormes.

A la vista d'altres articles i comentaris apareguts, i de tot allò analitzat aquí, m'inclino per pensar que la forma del títol original de l'obra podria estat, a banda de l'afegit que hi hagués sobre les seves fortunes i adversitats, senzillament "La vida de Llätzer de Tormos".

Juan Manuel Rodríguez